

रोजगार हमी योजनेअंतर्गत देण्यात येणा-या विविध योजनांचा लाभ इतर विभागांच्या योजनांशी समन्वय पध्दतीने देण्यासाठी मुख्य सचिव यांचे अध्यक्षतेखाली टास्क फोर्स गठीत करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन

नियोजन विभाग (रोहयो)

शासन परिपत्रक क्रमांक :- मग्रारोहयो २०२२/प्र.क्र.१६०/रोहयो ७

नविन प्रशासन भवन, १६ मजला,

मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२

दिनांक :- ३१ मे, २०२२

वाचा :- १) महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी कायदा - २००५,
२) महाराष्ट्र रोजगार हमी अधिनियम (सुधारित) कायदा - २०१४,

प्रस्तावना-

१. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचा मूळ उद्देश हा ग्रामीण भागातील व्यक्तींना अकुशल कामाची मागणी केल्यावर कामे उपलब्ध करून देण्यासाठी वैयक्तिक व सार्वजनिक कामे हाती घेऊन त्याद्वारे कायमस्वरूपी मत्ता निर्माण करून ग्रामीण भागात मुलभूत सुविधा तसेच गरजू कुटुंबांना उत्पन्नाची साधने उपलब्ध करून देणे हा आहे. त्यामुळे मत्ता कोणत्या निर्माण कराव्यात यावर यावर विचार करण्याची आवश्यकता असून त्यासाठी उद्दीष्ट स्पष्ट असणे आवश्यक आहे.

२. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेतून १०० दिवसापर्यंतच्या १००% मजुरीचे प्रदान केंद्र शासनाकडून करण्यात येते कुशल व सामुग्रीचे ७५% प्रदान केंद्र शासनाकडून व २५% खर्च राज्य शासन उचलते. त्यामुळे केंद्र-राज्य ९०:१० याप्रमाणे मग्रारोहयो राज्यात राबविण्यात येते. या योजनेतून ६०% कामावरील खर्च कृषी व कृषी संलग्न कामावर, ६५% खर्च नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापनावर तर ६०% खर्च वैयक्तिक लाभासाठी करणे अपेक्षित आहे. तसेच ५०% कामे ग्रामपंचायतीमार्फत राबवली जाणे अपेक्षित आहे. मात्र, आज रोजी जवळपास ८०% कामे ग्रामपंचायती मार्फत राबविली जातात. तसेच राज्य शासनाकडून १०० दिवसांवरील मजुरीचा भार उचलला जातो.

३. राज्याच्या मनरेगा विभागाने आज पर्यंत केवळ रोजगार पुरविणे हेच ध्येय समोर ठेवले असल्याचे दिसून येते. मात्र सद्यस्थितीत अन्य राज्य जसे की **तामिळनाडू, केरळ, तेलंगणा आंध्र प्रदेश ही राज्ये मनरेगा योजनेस विकासाची योजना म्हणून पाहतात.** त्यामुळे अलीकडील काळात या योजनेचे उद्दिष्ट केवळ रोजगार पुरविणे न राहता ग्रामीण भागातील लोकांचे जीवनमान उंचावून गरिबी दूर करणे असे स्पष्ट होते.

४. मग्रारोहयोच्या विविध योजनांच्या संयोजनातून वैयक्तिक व सार्वजनिक बाबी दिल्यास प्रत्येक शेतकरी श्रीमंत (लखपती) होऊ शकतात. त्यासाठी गांव निवडून त्या गावातील सर्व पात्र **कुटुंबांना निवडून त्यांनाच प्रत्येकी शेततळे, गोठा, नाडेप आणि शोष खडडा ही कामे एकाच वेळी एकत्रितरित्या द्यावे लागतील.** त्याने ते गांव व त्या गावातील सर्व कुटुंब समृद्धीच्या दिशेने मार्गक्रमण करतील. शेतकरी समृद्धीच्या मार्गावर क्रमण करेल. तरच नियोजन (रोहयो) विभागाच्या दिनांक ०२ सप्टेंबर, २०२० रोजीच्या शासन परिपत्रकाचे उद्दिष्ट **“मी समृद्ध तर गाव समृद्ध”** आणि **“गाव समृद्ध तर माझा महाराष्ट्र समृद्ध”** साध्य होईल.

५. तसेच भूमिहीन शेतमजुरांना सुध्दा याच प्रकारे संयोजनातून एकत्रित रित्या लाभ देऊन योग्य प्रशिक्षण दिल्यास ते जनावरांचे दुध, गोबर, मूत्र, शेळीपालन असल्यास मांस, गांडूळखत, सेंद्रिय खत इत्यादी विकून श्रीमंत होतील. अशा पध्दतीने शेतकरी असो की भूमिहीन शेतमजूर मग्रारोहयोतून प्रत्येकाचा श्रीमंतीचा मार्ग खुला करता येते.

राज्य	लोकसंख्या (लाखात)	दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंब (%)	दारिद्र्य रेषेखालील लोकसंख्या (लाखात)	मनुष्यदिवस निर्माती-२०२१-२२ (लाखात)	प्रति BPL कुटुंब मनुष्यदिवस निर्मात
आंध्रप्रदेश	५३९	१२.३१	६६.३५	१२४८	५०.९४
तामीळनाडू	७७८	४.८९	३८.०४	२८६६	६५.८९
वेस्ट बंगाल	९९६	१९.९८	१९९	३१३०	३१.४६
झारखंड	३८५	४२.१६	१६२.३	९८८	१३.९२
केरल	३५६	०.७१	२.५२	८१६	६५.२८
उत्तरप्रदेश	२३७८	३७.७९	८९८.६	२८५१	८.१६
महाराष्ट्र	१२५४	१४.९	१८६.२	५५२	६.०४
भारत	१३७५५	२१.९२	३०१५	३०२१५	२०.११

माहितीचा स्रोत

- UIDAI ची वर्ष - २०२१ करिता प्रस्तावित लोकसंख्येची माहिती
- रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाचा वार्षिक अहवाल-२०१३
- ग्राम विकास मंत्रालयाचे संकेतस्थळ - NREGASOFT MIS
- India's national MPI is based on the findings of the National Family Health Survey which was conducted between 2015 and 2016, and developed by NITI Aayog.

६.

इतर राज्याचा खर्च (मग्राहयो) 2021-22

Sr.No.	State	Total Expenditure (Crore)
1	WEST BENGAL	10894.90
2	RAJASTHAN	10310.66
3	TAMIL NADU	9799.63
4	UTTAR PRADESH	8762.88
5	MADHYA PRADESH	8049.13
6	ANDHRA PRADESH	7848.69
7	BIHAR	6521.09
8	KARNATAKA	6219.16
9	ODISHA	6004.06
10	TELANGANA	4080.60
11	KERALA	4033.29
12	CHHATTISGARH	3983.91
13	JHARKHAND	3412.00
14	MAHARASHTRA	2449.57
15	ASSAM	2401.02

- वरील तक्त्याचे अवलोकन केले असता असे लक्षात येते की दक्षिण भारतातील जवळपास सर्व राज्ये केंद्र शासनाकडून अधिकाधिक निधी प्राप्त करून घेतात व महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार

हमी योजने च्या वापर करून विकासाच्या रचनात्मक कामात मोठा वाटा उचलतात. सदर योजना राबविताना दक्षिण भारतातील राज्यांनी काही महत्वाचे रचनात्मक बदल केले आहेत.

➤ जसे की,

१. रोजगार हमी मधून अधिक निधी केंद्राकडून उपलब्ध करून घेण्यासाठी राज्य विविध बाबी आपल्या स्तरावर निर्माण करतात जसे की एखादे कामाचा कुशल खर्च अधिक असल्यास अधिकचा कुशल खर्च आंध्रप्रदेश वहन करते.

२. तामिळनाडू कडून महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गतची मजुरी बाजारभावापेक्षा कमी असल्यामुळे मजुरी दर वाढवून दिला जातो वाढीव दराचा वाटा राज्य उचलते.

३. तेलंगणा, कर्नाटक, केरळ ही राज्ये मग्राहयो या अंतर्गत घेण्यात येणाऱ्या योजनांचे अभिसरण राज्यांच्या विभागाशी करतात त्यामुळे जास्तीत जास्त निधी केंद्र शासनाकडून उपलब्ध करून घेता येते.

८. केंद्र शासनाने महात्मा गांधी नरेगा कायदा २००५ मधील अनुसूची - १ मधील परिच्छेद क्र. ६ नुसार विविध विभागांच्या योजनांचे अभिसरण (Convergence) महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेशी करण्याचे धोरण निश्चित केले आहे. या अभिसरण धोरणामुळे महात्मा गांधी नरेगा अंतर्गत इतर विभागांच्या योजनांशी अभिसरणाद्वारे निर्माण होणाऱ्या विविध मत्तांची गुणवत्ता व उत्पादकता वाढीस लागणार आहे. अनुसूचि १ मधील परिच्छेद ६ मध्ये खालील बाब नमुद आहे.

“The State Government shall take concrete steps to achieve effective inter-departmental convergence till the last mile implementation level of the works under the Scheme with other Government Scheme / program so as to improve the quality and productivity of assets, and bring in synergy to holistically address the multiple dimensions of poverty in a sustainable manner.”

९. उपरोक्त विषयाच्या अनुषंगाने नियोजन विभागाच्या दिनांक ३०/०३/२०२१ रोजीच्या शासन निर्णयाद्वारे महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत हाती घेण्यात येणारी सर्वच २६२ प्रकारची कामे अभिसरणाद्वारे करण्याचा निर्णय घेण्यात आलेला आहे. सदर शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार शाळेसाठी / खेळाच्या मैदानासाठी सरंक्षक भिंत बांधकाम करणे, छतासह बाजार ओटा, शालेय स्वयंपाकगृह निवारा, नाला-मोरी बांधकाम, सार्वजनिक व गटाच्या जागेवरील गोदाम / कांदे चाळ, शितगृह, सिमेंट रस्ता, पेव्हिंग ब्लॉक रस्ता, डांबर रस्ता, शाळेकरिता / खेळाच्या मैदानाकरिता साखळी कुंपण, अंगणवाडी बांधकाम, ग्रामपंचायत भवन, सामुहीक मत्स्यतळे, सार्वजनिक जागेवरील शेततळे, कॉक्रीट नाला बांधकाम, आर.सी.सी. मुख्य निचरा प्रणाली, भुमिगत बंधारा, सिमेंट नाला बांध, कॉम्पोझिट गॅबियन बंधारा, बचत गटांच्या जनावरांसाठी सामुहिक गोठे, स्मशानभूमी शेड बांधकाम, नाडेप कंपोस्ट, इत्यादी महत्वाच्या कामासह सर्वच कामे घेण्यात येणार आहेत. यामुळे येत्या काळात कामाची मागणी मोठ्या प्रमाणावर वाढणार आहे, त्याचप्रमाणे कुशल खर्चात ही मोठी वाढ होणार आहे.

उदाहरणार्थ-

अभिसरणाद्वारे सिमेंट रस्त्याचे काम घेतल्यास ३ मी. रुंदी व १०० मी. लांबीसाठी एकूण रु.३,७८,४३६/- इतका खर्च लागतो. त्यापैकी महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत मजुरीकरीता रक्कम रु.९५,६३७/- व कुशल खर्चाकरीता ८१,२२५/- असा एकूण रु.१,७६,८६२/- इतका खर्च तसेच उर्वरित खर्च इतर योजनेतून (जिल्हा विकास नियोजन समिती, चौदावा वित्त आयोग, लोकप्रतिनिधींनी सुचविलेली मुलभूत योजनेची विविध कामे (लेखाशिर्ष २५१५ अंतर्गत), वसंतराव नाईक तांडा वस्ती योजना, अल्पसंख्याक विभागाकडून राबविण्यात येणा-या मुलभूत विकासाच्या योजना, आमदार

निधी, खासदार निधी, इत्यादी) रु.२,०१,५७४/- इतका खर्च येतो. तेव्हा ग्रामपंचायतीस विविध विकास योजनेच्या कामांतून जोड देता येईल व रोजगार हमी योजनेच्या कामांची व्याप्ती ग्राम स्तरावर वाढवता येईल.

१०. रोजगार हमी योजना विभागाने विभागांतर्गत विविध योजनांचे संयोजन हाती घेऊन शरद पवार ग्रामसमृद्धी योजना राबविण्यास राज्याच्या मंत्रिमंडळाने मंजुरी दिली आहे त्यानुसार गुरांच्या जनावरांसाठी गोठा, शेळी पालन शेड, कुक्कुट पालन शेड व नाडेप कंपोस्ट हे एकत्रित वा स्वतंत्र पद्धतीने देण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे.

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत येणारे विविध लाभार्थ्यांना लाभ देताना अनेक मा. मंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मा. विधानसभा सदस्य तसेच अन्य लोकप्रतिनिधींनी वेळोवेळी सूचना केल्या होत्या त्यानुसार विविध विभागांच्या समन्वयातून महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत काम करणाऱ्या लाभार्थ्यांना पॅकेज स्वरूपात लाभ दिल्यास सदर लाभार्थ्यांना गरिबीच्या पातळीवरून श्रीमंत करणे अधिक सोपे होईल.

११. जसे की-

१. पशुसंवर्धन विभाग यांच्या अंतर्गत शेळी/मेंढी वाटप केले जाते सदर लाभार्थ्यांना जर रोजगार हमी योजने अंतर्गत शेळी पालन शेड दिल्यास अशा शेतकऱ्यांना दुहेरी फायदा होऊन त्यांच्या मास दूध उत्पादनात वाढ तर होईलच शिवाय शेळी-मेंढी यांना संरक्षणही प्राप्त होईल.

२. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजने अंतर्गत शेतीसाठी सिंचन विहीर दिले जाते मात्र अनेक ठिकाणी विजेचे कनेक्शन नसल्यामुळे शेतकऱ्यांना पाण्याचा उपसा शेतीसाठी करता येत नाही अशा शेतकऱ्यांसाठी वीज कनेक्शन देणे अथवा सौर पंपावरील मोटार उपलब्ध करून देणे यासाठी ऊर्जा विभागाशी समन्वय साधता येईल.

३. रोजगार हमी योजनेअंतर्गत शेततळे साठी अनुदान देण्यात येते राज्याच्या मत्स्य विभागाची समन्वय साधल्यास शेतकऱ्यांना मत्स्यबीज देऊन त्यांना मत्स्य उद्योगात आणून उत्पादन वाढविणे सोपे होईल व यातून गरिबीचे निर्मूलन करता येईल.

४. मग्रारोहयो योजनेतून एखाद्या लाभार्थ्यास फळबाग लागवड दिल्यास अशा लाभार्थ्यास ठिबक सिंचन योजना कृषी विभागाने मंजूर करणे योग्य राहिल. तसेच, अशा फळांच्या निर्यातीसाठी कृषी विभागाने मदत करणे व वखार महामंडळाच्या माध्यमातून शीतगृह असलेल्या गोदांसाठी उभारणी करणे यात समन्वय असणे आवश्यक आहे.

५. एका अंगणवाडीसाठी महिला बाल विकास विभागाकडून ८ लाख रुपये अनुदान दिले जाते. मात्र, सदर अंगणवाडी मग्रारोहयो योजनेतून हाती घेतल्यास ४ लाख रुपये मग्रारोहयो कडून दिले जातील व ४ लाख रुपये महिला व बालविकास विभागाकडून दिले जातील. म्हणजेच महिला व बाल विकास विभागाच्या त्याच निधीमध्ये दुप्पट अंगणवाडी निर्माण केल्या जातील.

६. कुपोषित मुले असलेल्या कुटुंबांना मनरेगाच्या कार्यामध्ये सहभागी करून त्यांना मुबलक अन्न-धान्य, सकस आहार उपलब्ध करून संतुलित आहार घेण्यास प्रशिक्षित करता येते.

१२. अशाप्रकारे मनरेगा योजनेअंतर्गत काम करणाऱ्या लाभार्थ्यांना, मजुरांना, शेतकऱ्यांना विविध विभागांशी समन्वय साधून त्या विभागाच्या योजनांचे लाभ एकत्रितपणे देता आल्यास अशा लाभार्थ्यांचे जीवनमान कमी वेळात उंचावून त्यांना श्रीमंत करणे व गरिबीचे निर्मूलन करणे शक्य होईल. यासाठी विविध योजना राबविणाऱ्या विभागांचे सचिव/प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव यांचा टास्क फोर्स तयार करून

अशा विभागांचा समन्वयाने महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेतून समृद्धी आराखडा तयार करणे योग्य राहिल.

या समृद्धी आराखड्याच्या अंमलबजावणीत टास्क फोर्स च्या माध्यमातून मत्ता निर्माण करून गरीबी निर्मुलन करणे शक्य होईल. तसेच केंद्रशासनाकडून जास्तीत जास्त निधी उपलब्ध करून घेणे शक्य होईल.

उपरोक्त नमूद केलेली बाब पाहता, मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांच्या अध्यक्षतेखाली विविध योजना राबविणाऱ्या राज्य स्तरावरील सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव यांच्या टास्क फोर्स तयार करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. सबब शासनस्तरावर खालील प्रमाणे निर्णय घेण्यात येत आहे.

शासन परिपत्रक

१. मनरेगा योजनेअंतर्गत देण्यात येणाऱ्या विविध योजनांचा लाभ इतर विभागांच्या योजनांशी सांगड घालून अभिसरण पध्दतीने राबविण्यासाठी मा. मुख्य सचिव यांच्या अध्यक्षतेखाली खालील प्रमाणे सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव यांचा टास्क फोर्स गठित करण्यास शासन मान्यता देण्यात येत आहे.

मुख्य सचिव यांचे अध्यक्षतेखाली खालील टास्क फोर्स

अ. क्र.	विभाग	टास्क फोर्स मधील पद	शेरा/योजना
१.	मुख्य सचिव	अध्यक्ष	
२.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, कृषी विभाग	सदस्य	
३.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, जलसंधारण विभाग	सदस्य	
४.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, वित्त विभाग	सदस्य	
५.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, नियोजन विभाग	सदस्य	
६.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, पशुसंवर्धन, दुग्ध पालन व मत्स्य संवर्धन विभाग	सदस्य	
७.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, ऊर्जा विभाग	सदस्य	
८.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, ग्रामविकास विभाग	सदस्य	
९.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभाग	सदस्य	
१०.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, पर्यावरण विभाग	सदस्य	
११.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, वने	सदस्य	
१२.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, महसूल	सदस्य	
१३.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, सार्वजनिक बांधकाम विभाग	सदस्य	
१४.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, शालेय शिक्षण विभाग	सदस्य	
१५.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, सामाजिक न्याय व विशेष सहाय्य विभाग	सदस्य	
१६.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, आदिवासी विकास विभाग	सदस्य	

१७.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, महिला व बालविकास विभाग	सदस्य	
१८.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, इतर मागास बहुजन कल्याण विकास विभाग	सदस्य	
१९.	सचिव /प्रधान सचिव/ अतिरिक्त मुख्य सचिव, रोहयो	सदस्य सचिव	

उपरोक्त नमुद केलेल्या टास्क फोर्स समितीच्या आवश्यक असतील तेव्हा बैठका आयोजित करण्यात येतील.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेतांक २०२२०६०९१७३५३८८२१६ असा आहे. हे शासन परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावांने.

(नंद कुमार)

अपर मुख्य सचिव (रोहयो), महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. मा.मंत्री (रोहयो) यांचे खाजगी सचिव.
२. मा.राज्यमंत्री (रोहयो) यांचे खाजगी सचिव.
३. मा. अपर मुख्य सचिव (रोहयो), यांचे स्वीय सहायक .
४. सर्व विभागीय आयुक्त
५. आयुक्त, कृषी आयुक्तालय, पुणे.
६. आयुक्त, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना-महाराष्ट्र, नागपूर
७. सर्व जिल्हाधिकारी
८. सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद.
९. सर्व उपायुक्त (रोहयो), विभागीय आयुक्त कार्यालये.
१०. संचालक (फलोत्पादन), कृषी आयुक्तालय, पुणे.
११. संचालक (मृद संधारण), कृषी आयुक्तालय, पुणे.
१२. मुख्य अभियंता (मृद व जलसंधारण) सर्व.
१३. सर्व जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी
१४. सर्व जिल्हा रेशीम अधिकारी.
१५. सर्व उपजिल्हाधिकारी (रोहयो)
१६. सर्व उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (नरेगा, ग्रामपंचायत)
१७. सर्व गटविकास अधिकारी, नरेगा
१८. उपवनसंरक्षक (सर्व)
१९. उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण (सर्व)
२०. वित्त विभाग (अर्थ-१६, व्यय-८)
२१. नियोजन विभाग (का.१४३४ व का.१४२४)
२२. निवड नस्ती, रोहयो - ७.